

Eesti arstiteaduslikud seltsid esimestel nõukogude aastakümnetel

Ken Kalling¹

1940. aastal alanud Nõukogude anneksioon likvideeris Eestile Vabariigile omase seltsiliikumise. Kaotati ka arstide seltsid, erinevad tervishoiule pühendunud seltsid, Arstide Koda jpm. Teaduslike, sh arstiteaduslike seltside saatus oli keerukam, nii mõnigi neist sai esialgu tegevust jätkata. Alles pärast sõda asus võim meditsiiniteaduslikke seltsi oma arusaama kohaselt korraldama. Aastatel 1945–1962 loodi Eestis 52 arstiteaduslikku seltsi. Totalitaarses riigis ei olnud tegemist tavamõistes kodanikuühendustega, vaid riigi kontrollile allutatud institutsioonidega, mille ülesandeks oli esmajärjekorras toetada riiklike institutsioonide tööd. Seltside põhikirjad, aga ka valdkonnad, milles erialaseltse moodustada, olid ette antud. Püüti rajada võimuvvertikaali: kohalikud ja haruseltsid allusid vabariiklikele keskseltsidele, need omakorda üleliidulistele. Seltsiliikumist kontrollis ja püüdis suunata Tervishoiuministeeriumi Õpetatud Meditsiiniline Nõukogu. Eelnev ei tähenda, et seltsides oleks tehtud halba tööd. Arstiteaduslikele seltsidele andsid sisu nende liikmed, kes kandsid ka nõukogude aastatel edasi endisi traditsioone ning levitasid võimalust mööda kolleegide seas uuemat teadusinfot, rajades niiviisi vundamenti tänapäeva Eesti arstiteadusele.

Seltsiliikumisel on Eesti ajaloos olnud tähtis roll, seda avaramas mõttes sotsiaalse kapitali kasvatajana, kuid kitsamalt ka teaduse arendajana. Riigivõimu ja kodanikuühenduste vahel on ajas muutunud. Kirjutise eesmärgiks on vaadelda arstiteaduslike seltside ümber toimunut nõukogude võimu esimestel aastakümnetel. On ilmne, et totalitaristlik sotsiaalne süsteem ei vajanud seltsi kui kodanikualgatuse ilminguid (1), kuid näiteks arstiteaduslike seltsi tekkis sõjajärgsetel aastakümnetel hulgaliselt. Vastuolu esineb siinkohal vaid seltsiliikumise vaimsel pinnal, sest NSV Liidus loodud seltsid ei lähtunud klassikalisesest vabatahtliku kodanikuühenduse printsibist, vaid olid sageli formaalsed ning loodud riigi huvides.

Teadusseltside puhul see vastuolu siiski nii tugev ei olnud, sest käimas oli üleilmne protsess, kus teaduse kasvav roll riikide elus ning teadustöö üha kulukamaks ja keerukamaks muutumine vajasid enam tsentraliseerimist ja riigi kontrolli (2). Lisades teaduse enda arengust lähtuvatele suundumustele veel totalitaarsete riikide suurendatud huvi oma elanikkonna tervise kui strateegilise ressursi vastu (sel olid kahtlemata ka oma positiivsed aspektid), on suure hulga Eesti arstiteaduslike seltside

sünd just nõukogude ajal igati normaalne. Seepärast ei tule ka kõnesoleval ajal seltside töös osalenud inimesi hukka mõista, pigem vastupidi – just need kolleegid rajasid nüüdisaegse Eesti teadussüsteemi, etendades olulist rolli kättesaadava teadusliku informatsiooni vahendamisel ka sel ajal, kui Eestis veel mingit formaliseeritud diplomijärgset ega täienduskoolituslikku õpet ei olnud.

Esimene nõukogude aasta ja Saksa okupatsioon

1940.–1941. aastal likvideeris uus võim Eestis senise demokraatliku seltsiliikumise. Esimesel nõukogude võimu aastal kaotati institutsioonid, mille puhul eeldati seost rahvusliku, usulise või riiklust toetava tööga (nt kohalikud arstideseltsid, aga ka karskusseltsid, Arstide Koda, eugenika selts jts). Sama saatus tabas lastekaitse-, tiisikuse- jm seltsi, mille üleval peetud asutused riigistati, kuid teadusseltsid jäid esialgu alles.

Nende reorganiseerimist hakkas ENSV Rahvakomissaride Nõukogu kodanlike organisatsioonide likvideerimise lõpuleviimise määrusega nõudma 1941. aasta maikuu (3). Vastuseks kõnesolevale määrusele avaldas Tartu ülikooli rektor kolm päeva enne NSV Liidu ja Saksamaa vahelise sõja puhkemist dokumendi pealkirjaga „Tartu R.

Eesti Arst 2012;
91(2):77–82

Saabunud toimetusse:
22.06.2011
Avaldamiseks vastu võetud:
22.10.2011
Avaldatud internetis:
29.02.2012

¹TÜ tervishoiu instituut

Korrespondent autor:
Ken Kalling
ken.kalling@ut.ee

Võtmesõnad:
arstideseltsid, totalitarism,
Eesti NSV

Foto 1. Tartu Teadusliku Arstide Seltsi esimene esimees professor Felix Lepp (vasakul) 1951. aastal.

Foto: E. Sakk, TÜ ajaloo muuseum

Ülikooli juures asuvate teaduslike seltside reorganiseerimise kava põhialused“. Selles kirjutatakse, et neli kõnesolevaks ajaks alles jäänud varem asutatud arstiteaduslikku seltsi on kavas üle viia Arstiteaduse Instituudi juurde. Nimelt oli olemas plaan arstiteaduskond ülikoolist eraldada ning luua nõukogude mudelile vastav eraldi õppeasutus (4). Selline saatust oodanuks Akadeemilist Arstiteaduse Seltsi, Akadeemilist Rohuteaduse Seltsi, Eesti Neuroloogia Seltsi ja Tartu Dermatoloogia Seltsi (5). Sisuliselt nõustus ülikool niiviisi nn Vabahariduslike Organisatsioonide Likvideerimise Peakomisjoni samasisulise otsusega, mille oli komisjon juba sama aasta märtsis vastu võetud (6).

„Kodanlike organisatsioonide tegevuse lõpuleviimine“ ei tähendanud seda, et uus võim poleks vajanud tööd, mida seltsides tehtud oli. Põhimõtteline erinevus seisnes nõukogude totalitaarse süsteemi suhtumises: nõukogudemaal püüti seltsi organiseerida n-ö ülevalt poolt, et säilitada nende üle riigi kontroll ning tagada nende abil riiklike eesmärgid. Näiteks kirjutati 1940. aastal, et seltsid peavad täitma neid ülesandeid, mida Tartu ülikool ega kavandatud Teadusliku Uurimise Instituut (TUI, pidi asendama uute võimude poolt laiali saadetud Eesti Teaduste Akadeemiat) ei saa (vähemalt esialgu) täita, s.t teaduslike ettekannete korraldamist teadushuvilistele ringkondadele; teaduse populariseerimist; väiksemate uurimisülesannete lahendamist vajaduse ja võimaluse kohaselt kooskõlas TUI-s ja ülikoolis tehtava tööga. Tol ajal oldi Eestis seltsidest kõneldes veel küllaltki demokraatlikult meeletatud (7).

Nõukogudemeelsed ümberkorraldused peatas puhkenud sõda. Saksa võimud ei kiirustanud teadusseltse taastama. Suurematele ja olulisematele neist, nt Tartu Arstiteaduslikule Seltsile, määrati n-ö hooldajad. Sakslased lubasid seltside taastamist alles oma võimu lõpu eel, mõistes seltside olulisust teadustööle. Tartu Eesti Arstide Seltsi esimene koosolek pärast seda, kui bolševikud olid selle 1940. aastal laiali saatnud, toimus alles 1944. aasta jaanuaris (8).

Seltside rajamine sõjajärgsetel aastatel

Taas tulnud nõukogude võim jätkas tööd arstideseltsidega. Nõukogude totalitarismile omane suhtumine avaldus ilmekalt Eesti NSV Teadusliku Arstide Seltsi Tartu linna ja Tartumaa osakonna asutamiskoosolekul 1945. aasta 30. septembril. Selle kokkukutsuja professor Felix Lepp tunnistas, et sündmus leiab aset ENSV Tervishoiu Rahvakomissariaadi korralduse kohaselt. Koosolekul, kus oli 22 osavõtjat, tutvustati Tallinnast saadetud seltsi põhikirja, millesse parandusi, täiendusi teha ei saanud. Kohalolijad tõdesid, et põhikiri jätab mõned kohad segaseks, näiteks ei saadud aru, kas Tallinnas tegutseb samuti seltsi osakond või moodustab Tallinna osakond seltsi kui niisuguse. Vaatamata ebamäärasusele alustas selts Tartus tööd. Aasta lõpuks oli sel liikmeid 85 ning tegutses suulise loa alusel (9). Alates 1948. aastast kandis selts nime Tartu Teaduslik Arstide Selts (TTAS).

Eesti NSV Teadusliku Arstide Seltsi põhikiri sellest ajast sedastab, et selts on „teaduslikke uurimistöid teostavate meditsiinivõimude vabatahtlik organisatsioon [–] ülesandeks on [–] teadmiste tõstmise, ideeline kasvatamine marksism-leninismi teooria alusel, meditsiiniteaduste alal ebateaduslike ja fašistlike teooriate vastu süstemaatilise võitluse teostamine, meditsiinilise teaduse ja tehnika arengule kaasaitamine NSV Liidu sotsialistliku korra ja kaitsevõime tugevdamise eesmärgil.“ Selts pidanuks tegutsema Eesti NSV Tervishoiu Rahvakomissariaadi järelevalve all ja sel olid ette nähtud osakonnad, mida võis „organiseerida Narvas, Pärnus, Tartus ja maakondade keskustes mitte vähem kui 10-liikmelise meditsiiniteaduste alal töötajate grupi algatusel Seltsi juhatusest järgneva kinnitusega“. Osakonnas, kus oli vähemalt 25 liiget, võis moodustada „sisehai-

guste, lastehaiguste, närvi-vaimuhaiguste, kirurgia, naistehaiguste-sünnitusaabi, sanitaar-epidemioloogia, silmahaiguste, kõrva-nina-kurguhaiguste, tuberkuloosi, anatoomia-patoloogilisanatoomia-histoloogia-embrüoloogia, füsioloogia-farmakoloogia, kohtuliku arstiteaduse erialade sektsioonid, kui osakonna liikmetest vähemalt seitse liiget kuulub vastavasse erialasse“ (10). Põhikiri nägi muu hulgas ette ka võimaluse selts või tema osakond likvideerida Tervishoiu Rahvakomissari korraldusel (11).

Õpetatud Meditsiinilise Nõukogu osa arstideseltside asutamisel

1945. aastal alustas Eesti NSV Tervishoiu Rahvakomissariaadi juures tööd Õpetatud Meditsiiniline Nõukogu (ÕMN, esimees Herman Paris). ÕMNi eesmärk oli koordineerida vabariigis meditsiini vallas tehtavat teadustööd (12). ÕMNi presiidiumi juures töötasid erialakomiteed. ÕMNi esimene pleenum toimus 1947. aastal ja seal tehti kokkuvõtte eelnevast aastast ning peatuti ka arstiteaduslike seltside töö. ÕMNi presiidiumis oli otsustatud seltside töö reorganiseerida NSVL keskorganite juhustest lähtudes. 1945. aastal NSVL vastava seltsi liikmena käivitatud Eesti NSV Teaduslik Arstide Selts (mille kohta pole siiski täit kindlust, kas see üldse tööle hakkas) pidanuks saama juhatuse, mille ülesandeks oluaks korraldada arstiteaduslike seltside tööd vabariigis. Vabariiklikku seltsi kuulunuksid kõik toona Eestis eksisteerinud 10 kohalikku seltsi. Tunnistati, et ÕMN oli vähe seltsidele tähelepanu pööranud ning seda, et ainukesena töötas korralikult Tartu arstide selts (pärast F. Leppa juhtis seda prof Georg Kingisepp). Etteruttavalt olgu märgitud, et mõlemad tõdemused jäävad ÕMNi aruannetes veel aastateks kõlrama.

1947. aastal kavatseti kokku kutsuda arstideseltside ühisistung, et olukorda muutus tuua. ÕMNi juurde plaaniti luua arstiteaduslike seltside komitee, mis tegeleks seltside tööplaanidega, esitaks need ÕMNile kinnitamiseks ning aitaks seltside tegevust näiteks ettekannete korraldamisega. Komitee abil loodeti allutada seltside töö ÕMNi kontrollile (13).

Eestis lähtuti üleliidulisest eeskujust, sest NSVL Tervishoiu Rahvakomissariaadi ÕMN oli 1946. aastal reorganiseeritud ning selle juurde oli taas loodud seltsi kureeriv komitee. Üleliidulise ÕMNi 1946. aasta

aruandes käsitleti arstiteaduslike seltside töö kohta käivaid uusi tuuli. Lisaks tavapärasele („tähelepanu pöörata“, „kontrollida“, „töötada välja“ jms) anti välja ka üleliiduline erimäärus seltside reorganiseerimise kohta. Uus üleliiduline tüüpõhikiri loonuks sarnase tausta nii erialastele kui ka piirkondlikele arstide seltsidele eeldusega, et see suurendab koostööd. Rõhutati ka ÕMNi vähest mõju seltsidele ning seda, et seltside töös puudub diskussioon ning kriitika (14). Siinkohal on paslik meenutada, et NSV Liidu teaduselu oli jõudmas stalinliku perioodi kõige räigemasse arengufaasi, mil ka loodusteadustes nähti aset leidmas teravat ideoloogilist võitlust.

Moskva eeskujul märgiti Eesti NSV ÕMNi 1947. aasta aruandes juba ka arstide teaduslike seltside juhtimise komiteed (esimees Arnold Reiman). Üldse oli ÕMNis komiteesid 6 ning seltside juhtimise komitee puhul täheldati, et see pole veel tööle hakanud, aga 1947. aasta aruanne ja järgmise aasta ürituste plaan on esitatud (15).

1947. aastal tegutsesid kohalikud arstide seltsid Tallinnas, Tartus, Viljandis, Rakveres ja Valgas, samal aastal hakkasid tekkima esimesed erialaseltsid (Tallinna Terapeutide Teaduslik Selts (esimees Mihhail Mastbaum)). Kiideti Tartu Arstide Teaduslikku Seltsi (77 liiget), kus 1947. aastal peeti 22 teaduslikku koosolekut. Viljandi seltsis oli liikmeid 19 (esimees Mats Nõges) ning koosolekuid oli peetud 19. Tallinna Arstide Teaduslikus Seltsis oli aset leidnud kõigest 3 koosolekut ning Rakveres 1. Aruandes tunnistati, et ÕMN on aasta jooksul korduvalt tõstatanud arstiteaduslike seltside reorganiseerimise küsimuse, kuid töö on jäänud pooleli, sest kohalikud olud ei sobinud üleliidulistes

Foto 2. 1947. aastal Tartu Teadusliku Arstide Seltsi esimeheks valitud professor Georg Kingisepp (tagaplaanil paremal) 1951. aastal farmakoloogia praktikumi juhendamas.

Foto: J. Mikk, TÜ ajaloo muuseum

direktiivides seltsidele ette antud parameetritele. Tundub, et üleliiduline mudel nägi ette rohkemate erialaseltside rajamist, Eestis aga polnud piisavalt arste-spetsialiste. Siiski avaldati lootust, et ÕMNI vastava komitee tehtud kavad ja ettepanekud olukorda peagi muudatuse toovad (16). ENSV Teadusliku Arstide Seltsi reorganiseerimine jäi seekord järjekordselt soiku, seda kuni järgmise Eesti arstiteadust vapustanud kampaniani.

Arstideseltsid ideoloogilise võitluse kõrghetkel

20. sajandi keskpaik oli äärmiselt keeruline periood eesti haritlaskonnale. Palju on räägitud 1950. aasta nn juunipleenumist, mis vapustas repressioonidega muu hulgas Tartu ülikooli ja Teaduste Akadeemia koosseise. Vähem on jutuks olnud teadustööd spetsiifilisemalt puudutavad, samas üldisesse hüsteeria ja hirmu õhkkonda olulise panuse andnud 1948. aastal toimunud V. I. Lenini nimelise Üleliidulise Põllumajandusteaduste Akadeemia istung, mille järel pääses võidule lõssenkism ning 1949. aastal (Ivan Pavlovi 150. sünniaastapäev) hoo sisse saanud pavlovliku füsioloogia vulgariseerimine. Mõlemad stalinlikud ebateadused aitasid võimudel tekitada hirmuõhkkonda ning manipuleerida teadlaskonnaga, eriti bioloogide ja arstidega.

1950. aasta märtsis andis liiduvabariikide ÕMNIde pleenum resolutsiooni, milles soovitas tegeleda kohtadel enam Pavlovi ja Lõssenko õpetuste vaimus eksperimentaalteaduste arendamisega, võidelda rutiiniga, süvendada planeerimist jms. Rõhutati vajadust muuta meditsiiniseltside töö stiili ja meetodeid. Sama aasta jaanuaris oli toimunud üleliiduliste arstiteaduslike seltside ehk „nõukogude teaduseüldsuse eelsalkade“ pleenum, milles tehti enesekriitikat lähtuvalt alanud Pavlovi-hüsteeriast, et seltsid polevat teinud piisavalt, et füsioloogist saaks peamine tugi arstiteadusele (17).

1950. aastal aset leidnud Eesti, Läti ja Leedu ÕMNIde ühishõupidamisel, kus viibis ka NSVL keskorganite esindaja, oldi arstiteaduse arendamise küsimustes samuti vägagi kriitilised. Leiti, et jätkuvalt esineb nn paralleelismi (s.t et ÕMN ei suuda koordineerida vabariigis eri süsteemides tehtavat teadustööd). Teaduseltside puhul toodi välja, et nende tööd ei kasutata piisavalt raviprofülaktilise töö ning arstide kvalifikatsiooni parandamiseks. Märgiti, et seltsid ei tegele nõukogude meditsiini saavutuste propageerimisega, täielikult

puudub seltsides retsenseerimise kultuur, samuti kriitika ja enesekriitika apoliitilisuse ja lääne reaktsiooniliste teadusteoriate suhtes. Pandi pahaks, et ideelis-poliitiline kasvatus töö toimub lahus teadus- ja praktilisest tööst ning et ÕMN ei aruta arstideseltside aruandeid. Lisaks oodati, et arstideseltsid pühenduksid enam nõukogude meditsiini- eetika teemadele. Seltsides soovitati luua meditsiiniajaloo sektsioonid, et võidelda n-ö isamaalise teaduse prioriteetsuse eest (18). Tekitatud hirmuõhkkond aitas kaasa nõukoguliku teadussüsteemi väljakujunemisele.

Suundumus seltside spetsialiseerumisele

Hiljem on rõhutatud, et alles alates 1952. aastast hakkas arstiteaduslik uurimistöö Eestis tööle ühtse plaani alusel. Selleks tuli ÕMNIl koordineerida teadustööd nii Teaduste Akadeemia, Tervishoiuministriumi kui ka Kõrgharidusministriumi süsteemis, korraldada uuritavate teemade tarbeks vajalik spetsialistide komplekteeritus, juhendada ja toetada töid prioriteetsetes küsimustes ning kindlaks teha need uuringud, mida Eestis tehti väljaspool ÕMNI vaatevälja, kusjuures lähtuti vabariigi aktuaalsetest tervishoiuprobleemidest (19).

ÕMNI 1952. aasta aruandes märgitakse, et ÕMNI seltside komitee on teinud head tööd, sest aasta alguses oli vabariigis 19 arstiteaduslikku seltsi (8 vabariiklikku erialaseltsi ja 11 kohalikku) ning aasta jooksul loodi juurde vabariiklikud akušöör-ride-günekoloogide, röntgenoloogide, otolarüngoloogide ja ftisiaatrite seltsid, lisaks kohalikud seltsid Narvas, Rakveres ja Haapsalus. Arstideseltsi arvu kasvule aitas kaasa ülikooli lõpetavate arstide arvu suurenemine alates 1951. aastast, kui lõpetama hakkasid esimesed sõjajärgsed suured lennud.

1952. aasta lõpus oli 22 seltsil kinnitatud põhikirjad, ehkki aasta alguses oli selliseid olnud vaid 3 (20). Samas esines ka formaalsust. Teati, et mõni selts tegelikult ei tööta (nt samal aastal asutatud ftisiaatria ja oftalmoloogia seltsid), samuti pandi pahaks, et Pärnus arstidel seltsi ei ole, kuid vajaks hädasti loomist. Õigupoolest töötas Eestis regulaarselt ainult 5 arstiteaduslikku seltsi, kusjuures järjekordselt rõhutati edukat tööd Tartus, kus kohalik selts ühendas erinevaid arstiteaduslikke erialasid. 1946. aastal oli Tartu seltsis loodud 5 sektsiooni (21), mis tegevat kogu sealse töö viljakaks (22).

Tartu näide siiski ei sobinud keskorjanitele, mis eeldasid pigem vastupidist tendentsi, s.t seltside spetsialiseerumist. Juba 1954. aastal teati ülikoolilinnas, et tervishoiuministeeriumil on kavatsus tartlaste selts reorganiseerida ja moodustada hulk erialaarstide seltse. TTASi juhatus asus siiski seisukohale, et väikesed erialalised selsid ei oleks edukad ning et on otstarbekohane jätkata endisel moel. Kompromissina leiti, et TTASi sektsioonid peaksid aktiivsemad olema ning astuma üleliidulise arenguga kontaktis olemiseks vastavate vabariiklike seltside liikmeiks (23). Samalaadne diskussioon leidis veel kord aset ka 1956. aastal.

Seitse aastaku sündmused

1959. aastal algas uus nõukogude teaduse arendamise kampaania seoses seitse aastaku (1959–1965) plaaniga. Oli nn Hruštšovi sulaaeg ning suurenes tähelepanu ühiskondlikele organisatsioonidele. Näiteks pidanuks teaduse arendamine „toimuma rahvahulkade ja ühiskondlike organisatsioonide tõusva aktiivsuse taustal [...] Nõukogude demokraatia arendamine, kommunistliku teadvuse tõstmine, aitab ka pidevalt tugevdada teaduslike asutuste sidemeid praktikaga, kiirelt rakendada rahvamajanduses ja kultuuris teaduse uusimaid saavutusi“ (24).

Jätakuvalt oli märksõnaks teadusseltside eristumine: kõneldi süvenevast spetsialiseerumisest teaduses, aga ka sellest, et arstiteaduslike ühingute sektsioonid ja filiaalid peaksid saama asutatud haiglate, polikliinikute jm juurde (25). Sisuliselt tunnistati, et senine koordineerimine ja teised plaanimajanduse võtted pole suutnud soovitud tulemusi teaduse arengus kaasa tuua. Selles olukorras pöörati pilgud ka ülikoolide poole, kes olid seni akadeemia süsteemi eelisarendamise käigus teadustöö raames kõrvale jätud.

Ka ÖMNI arutati arstiteadusliku uurimistöö saavutusi ja perspektiive ENSV ning kritiseeriti juhtivaid teadustöötajaid, kes sulguvad enesesse ega anna vajalikku abi praktilistele arstidele. Leiti, et teadustöötajaid osalevad vähe seltside töös, peavad ettekandeid ning käivad väljasõitudel. Arst, kes on otsustanud teha teadustööd, peaks seltsist saama sõbralikku toetust, seltsidel oleks suur roll meditsiinikultuuri edendamisel, kuid häda oli selles, et seltside teaduslik juhendamine oli nõrk (26).

Foto 3. Professor Ants Rulli juhtis 1950.–1960. aastatel korduvalt nii Tartu Teaduslikku Arstide Seltsi kui ka Tartu Kirurgia Seltsi. 1952. aastal tehtud fotol peab professor loengut stomatoloogidele.

Foto: Tü ajaloo muuseum

Järjekordne nõukogulik kampaania teaduse arendamisel hakkas mõju avaldama ka Tartu arstide seltsile. 1960. aasta veebruaris tõdeti selle juhatuse koosolekul, et: „... on päevakorda kerkinud TTAS edasise eksisteerimise küsimus, kuna rida seltsi liikmeid on lahkunud vabariiklikesse erialalistesse seltsidesse ...“ Konstateeriti, et on oht seltsi likvideerimiseks. Nii mõnigi professor pooldas jätkamist, sest erinevate erialade inimeste kokkupuuted aitavad arendada interdistsiplinaarsust. Leiti, et erialasektsioonid võivad minna oma rada, kuid TTAS peaks jääma (27). Nii siiski ei läinud. 1960. aasta märtsis otsustati Eesti NSV Tervishoiu Ministeeriumi kolleegiumil, et nn ühine Tartu meditsiini selts ei vasta enam „kaasaegse meditsiini organisatsiooni tasemele“ ning see tuleb jagada kirurgide, terapeutide ja pediatrite seltsiks. (28). Tartus jäi üle vaid soovida, et tekkinud erialaseltside kontakt jätkub. 1960. aasta lõpus oli Eestis juba 45 arstiteaduslikku seltsi ning 1962. aastal 52 (29).

Kokkuvõtteks

Siin artiklis käsitletud perioodi lõpul ehk 1960. aastate alguses hinnati arstiteaduslike seltside töö kvaliteeti praktiseerivate arstide kaasaaharamise, töö temaatika ning publitseeritud faktide arvu järgi. Kirjutati, et „arstiteaduslike seltside üheks

tähtsamaks ülesandeks on organisatsioonilis-metoodilise abi osutamine tervishoiu-organitele“ (10).

Kuigi ametnikud said raporteerida seltside arvu kasvust ning üha uutest valdkondadest, kuhu n-ö seltsiliikumine oli tunginud, püsisid võimude jaoks jätkuvalt probleemid, sest pingutustele vaatamata ei suudetud teadustegevust täielikult allutada riigi koordineerimisele ja kontrollile. Just need kaks märksõna iseloomustasid toona seltsitegevuseks loodud tingimusi. On ilmne, et võim vaatles teadusseltse kui riiklikku mehhanismi, mille abil kallutada indiviide ja kollektiive enda huvides (tasuta) tööle. Püüti rajada võimuvertikaali, mille abil protsesse kontrollida: „ÕMN arstide seltside komitee tegevus peaks käesoleval ajal piirduma ainult vabariiklike seltside töö juhtimisega. Ülejäänute tööd peavad suunama juba vabariiklike seltside juhatused“ (30). Olukorda iseloomustab ka Eesti NSV Tervishoiu Ministeeriumi kolleegiumil 1960. aastal üles kerkinud seltside ja meditsiiniasutuste töö piiritlemise küsimus. Kandva ideoloogia tunnustajad leidsid seal, et seltsid ei ole eraldiseisvad tervishoiuorganitest ning et tegemist on eeskätt ÕMNI ülesannete täitjatega. Need olid ajastule kohustuslikud mõtted.

Oli aga ka neid, kes hindasid demokraatlike traditsioone, kandes neid ühtlasi edasi tänapäeva. Nende inimeste arusaam oli seltside tegevust mitte liiga piirata, sest igasugune infovahetus tuleb arstile ainult kasuks (31). Eriti tuleks seega rõhutada, et vaatamata hirmuäratavale taustsüsteemile, milles arstiteaduslikud seltsid nõukogude võimu aastatel sündisid ja töötasid, ei tohi ega saagi hukka mõista neis tehtud tööd. Suure lugupidamisega tuleb suhtuda arstiteadlastesse, kes toonastes tingimustes kandsid edasi demokraatlike traditsioone, ladudes samas vundamenti nüüdsele Eesti arstiteadusele.

SUMMARY

Sovietization of Estonian medical societies

Ken Kalling¹

In 1940 Soviet annexation abolished most existing Estonian public organisations, including professional societies of doctors,

anti-tbc societies, etc. Strictly scientific societies survived but suffered rearrangements typical for a totalitarian system. Non-acceptance of any initiative „from below“ created new conditions for the emergence of medical societies created „from above“. It meant that the founding charters, statutes, etc. were issued by all-Soviet authorities who also decided what medical branches should have a professional organisation. Societies were to be arranged according to a vertical principle: branch organisations and local societies were subjected to the authorities in the „centre“. The whole complex was controlled by the Scientific Board of the Ministry of Health. In such a way there were created 52 medical societies in Estonia between 1945 and 1962.

Despite the typically undemocratic character of the formation of the societies they proved to be vital and effective tools in organising the medical profession and in laying the foundation for the later medical school in Estonia.

KIRJANDUS/REFERENCES

1. Ruutsoo R. Teadusseltsid kui sotsiaal-hariduslik kapital. Teadusseltsid ühiskonnas. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia; 2000:11.
2. Martinson K. Teadusorganisatsioonide süsteem Eesti Vabariigis (1918–1940). 50 aastat Teaduste Akadeemiat. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia; 1989:13.
3. Eesti Ajalooarhiiv. F. 2100. N. 20. S. 19. L 98–9.
4. Kalnin V. Tartu Ülikoolist arstiteaduskonna eraldamise ja iseseisva meditsiiniinstituudi organiseerimise katsetest. Tartu Ülikooli Ajaloo Küsimusi 1989;24:62–75.
5. Eesti Ajalooarhiiv. F. 2100. N. 20. S. 19. L. 95.
6. Eesti Ajalooarhiiv. F. 2100. N. 20. S. 7. L. 67.
7. Eesti Ajalooarhiiv. F. 2100. N. 20. S. 19. L. 45, 95–7.
8. Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja harulduste fond. F. 92. S. 70. L. 23.
9. Eesti Ajalooarhiiv. F. T-720. N. 1. S. 1. L. 1–2, 17.
10. Toonaste arstideseltside struktuuri kohta vt ka: Vares A. Eesti NSV Arstiteaduslike Seltside ülesannetest. Nõuk Eesti Tervish 1962;3:41–4.
11. Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja harulduste fond. F. 92. S. 73. L. 1–2, 5–12.
12. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 12. S. 5. L. 5–7.
13. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 12. S. 1. L. 14–16, 21p.
14. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 12. S. 1. L. 2–4, 11.
15. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 12. S. 4. L. 2–4.
16. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 12. S. 4. L. 6, 18.
17. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 12. S. 12. L. 3.
18. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 12. S. 12. L. 23–25.
19. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 12. S. 100. L. 42.
20. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 12. S. 25. L. 6–7.
21. Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja harulduste fond. F. 109. S. 26. L. 2.
22. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 12. S. 18. L. 16, 44.
23. Eesti Ajalooarhiiv. F. T-720. N. 1. S. 5. L. 80, 82.
24. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 12. S. 96. L. 41.
25. NSV Liidu elanikkonna meditsiinilise teenindamise ja tervishoiukorralduse edasise parandamise abinõudest. Rahva Hääl 1960;16: 2.
26. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 12. S. 100. L. 33.
27. Eesti Ajalooarhiiv. F. T-720. N. 1. S. 9. L. 27p–9.
28. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 2. S. 136. L. 35–41.
29. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 12. S. 120. L. 4.
30. Vares A. Arstide seltsid ENSV-s. Nõuk Eesti Tervish 1965;3:255–7.
31. Eesti Riigiarhiiv. F. R-7. N. 2. S. 136. L. 35–41.

¹ Department of Public Health, University of Tartu, Tartu, Estonia

Correspondence to:
Ken Kalling
ken.kalling@ut.ee

Keywords:
medical societies,
totalitarianism, Estonian SSR